

názor na dejiny a spoločnosť sa niekedy považuje za vrchol jeho tvorby. Súhlasne s tým sa Hegel aj poznáva a interpretuje. U nás už od obdobia národného obrodenia sú známe jeho filozofia dejín, náboženstva, jeho teória štátu, práva, estetiky a dodnes sa najčastejšie vraciame k Heglovi ako his-

torikovi filozofie a filozofovi histórie. V tejto stati šlo však skôr o využitie Ovsjannikovovej práce na premýšľanie o východisku a metóde Heglovej filozofie, čo je vzhľadom na jej vzťah k marxizmu, vždy aktuálne, a môže byť i prospešné.

E. Városová

VÝZNAMNÝ KROK V ROZVOJI MARXISTICKÉ ETIKY

Sotva bude zveličením říci, že kniha prof. Jiřiny Popelové¹ venovaná kľúčovým historickým a aktuálnym problémom etickej teórie, je onou knihou o morálke a etice, na ktorou naše verejnosť tak dlhoo čakala. Výstavba rozvinutej socialistickej spoločnosti zapojuje do historického procesu stále širší vrstvy občanů našeho štátu jako jeho uvědomělé tvůrce. Lze se divit, jestliže spolu se vzestupem jejich tvůrčí iniciativy, s jejich rostoucím podílem na rozhodování, s odpovědností za osudy naší společnosti, se všemi těmi kvalitativními změnami, k nimž došlo ve vědomí našich občanů, stoupá i jejich zájem o morální problémy života socialistické společnosti?

Je-li zájem naší veřejnosti o socialistickou morálku zájmem o kritéria hodnocení společenského jednání člověka v naší společnosti, pak je analogický zájem o marxistickou etiku zájmem o správnost a spravedlivost těchto kritérií. Kniha Jiřiny Popelové bere tento zájem do úvahy a staví si nesnadný a zodpovědný úkol, dát poučnou a důkladnou, přístupnou, ale nezjednodušující odpověď na valnou většinu otázek, které zmíněný zájem s sebou přináší.

Recenzovanou knihu vytvářejí tři rozsáhlé, relativně nezávislé studie. První z těchto studií představuje marxistickou analýzu dějin etických teorií antagonistických společenských formací. V druhé studii soustřeďuje autorka svoji pozornost na obecné problémy marxistické etiky, definuje její předmět, zamýšlí se nad místem etiky v soustavě společenského vědomí, aby nakonec vymezila její hlavní společenské a teoretické úkoly. V třetí, nejpod-

něnější studii autorka podrobuje kritice tradiční pojetí hlavních etických kategorií a charakterizuje jejich marxistické pojetí.

I

Obtíže, se kterými se střetává buržoazní historik společenského myšlení všeobecně se zpravidla ještě umocňují, přistupuje-li tento k hodnocení dějin etických teorií. Problémy se hromadí jeden na druhý, zauzlují se a odkazují buržoazního historika k zdrženlivé popisnosti jako k nejmenší možné chybě. Lze hovořit o ideové převaze jedné etické teorie nad druhou, existuje kontinuita ve vývoji morálních ideálů, existuje morální pokrok nebo lze o dějinách morálky a etiky hovořit jen jako o neorganické směně morálních konvencí, které lze hodnotit výhradně v souvislosti s existujícím společenským zřízením, s hlediska toho, s jakým úspěchem mu slouží?

Náčrt dějin evropských etických teorií, kterými Jiřina Popelová uvádí svoji knihu, velmi přesvědčivě ukazuje schopnost marxistické metodologie, úspěšně řešit většinu problémů, nad nimiž buržoazní historikové v rozpacích krčí rameny jako nad gordickým uzlem buržoazní historiografie etiky. V dané souvislosti chtěli bychom poukázat na řešení alespoň těch problémů, které bezprostředně souvisejí s úspěšností autorkina výkladu dějin evropského etického myšlení.

¹ Jiřina Popelová, *Etika. K historické a současné problematice mravní teorie*, Praha 1962, 490.

Na prvním místě je třeba se zmínit o myšlence relativnosti etického pokroku, myšlence, kterou autorka resumuje svůj výklad (271). Samo uznání progresivního charakteru evoluce etického ideálů nevyplývá totíž, ale spíše předpokládá jeho nerovnoměrnost, dospívající nezřídka do diferencovanosti a dokonce rozpornosti smyslu etických ideálů uvnitř jediné etické teorie. Utvrzení pokrokových ideálů v individuální etice určitým směrem může být zcela dobře provázáno reakčními etickými posicemi téhož směru v sociální etice. Vysvětlení podobného rozporu souvisí s druhou myšlenkou, uplatňovanou autorkou při analýze vykořisťovatelských etických teorií, a sice s myšlenkou o dvoutvárnosti vykořisťovatelských etických teorií, poukazující na zřetelnou tendenci těchto teorií k rozlišení vnitrotřídní a veřejné morálky (232). V této souvislosti není zatěžko pochopit, proč individuální etika vykořisťovatelských tříd měla zpravidla charakter vnitrotřídní etiky, vytyčující hodnoty, které odrážely potřeby vládnoucí třídy a ignorovaly potřeby třídy ovládané, a proč měla sociální etika charakter veřejné etiky, formulující normy, které podřizovaly společenskou aktivitu potlačované třídy ideologické kontrole vládnoucí třídy.

Proti buržoasním pochybnostem o existenci morálního pokroku, oprávněným se v současnosti hlavně o nedávnou zkušenost světové veřejnosti s fašismem, jehož zvěrstva a barbarství překonala vše, co v tomto směru dosud znaly lidské dějiny, autorka rozvíjí zaujímavou argumentaci o rozpornosti mravního pokroku (304). V třídní společnosti, dokazuje autorka, není mravní pokrok pokrokem lidstva jako celku. Vládnoucí třída v procesu svého úpadku zraje dříve vyzdvihnuté pokrokové ideály, nositelem kterých se po ní postupně stává vykořisťovaná a potlačovaná třída. V souvislosti s tím ztrácí vládnoucí třída ovšem i „... svou mravní nadřazenost a ve snaze udržet své panství dospívá nejen k stále větším rozporům, ale i k stále hlubšímu nelidštějšímu mravnímu úpadku“. Historický pokrok ve směně sociálně ekonomických

formací vyostřuje přitom stále více třídní rozpory a vytváří tím situaci, při níž „... úpadek v další třídní formaci může být hlubší než ve formaci předchozí, neboť i rozpory jsou hlubší“ (304).

Výklad dějin etických učení řadí se svým rozsahem, důkladností a hloubkou pohledu nesporně k tomu nejlepšímu, co zatím v marxistické literatuře máme. Zvláště potěšitelnou je skutečnost, že pozornost autorky vyšla za rámec tradičních schémat a že se konečně zabývá filosofy, o nichž se v marxistické literatuře dosud hovořilo v nepřímé úměrnosti k jejich vlivu v současné buržoasní společnosti. Mám na mysli zejména Edmunda Burkea, Friedricha Nietzscheho, Henri Bergsona, Sörena Kierkegarda, Josiaha Roycea a dalších. Současně se ovšem nelze nepozastavit nad kritérii, řídicími míru pozornosti, věnované tomu kterému etickému směru či filosofovi. Zatím co je ruským revolučním demokratům věnováno velkomyslně 15 stran textu, je etice francouzských materialistů vyhrazeno pouze 8 stran a jsou-li Komenského etické názory rozebírány na 5 stranách, musí se Comte spokojit s jedinou stranou. Taková nerovnoměrnost sotva může být ospravedlněna crudice či sympatií autorky.

Při vši hloubce, brilantnosti a zajímavosti autorčina výkladu neubrání se však čtenář dojmu, že autorka v některých případech zůstává dlužna analyzovaným etickým koncepcím, že je zkoumá s nestejnou důsledností a důkladností, že se nepřidružuje jednotných principů při jejich výkladu, že mění hledisko výkladu a pod. V závislosti na tom mění se ovšem i charakter celé stati a kolísá od důkladné a systematické historické analýsy, jako je tomu např. v případě etických teorií řecké a římské otrokářské společnosti, až k nezávaznosti duchaplné esejistiky v případě etických teorií imperialismu v období po Velké říjnové revoluci. V této souvislosti lze vyslovit jisté výhrady i k některým metodologickým východiskům autorky, které zřejmě nejsou bez viny na jmenovaných nedostacích. Problém typologie, periodisace

a klasifikace etických učení, je jistě problémem, ve kterém ještě dlouho nebudeme moci vynášet kategorické soudy. Tím potřebnější je ovšem diskuse o kritériích typologie, o podstatnosti těchto kritérií a o jejich vzájemných souvislostech.

Autorka řeší vcelku úspěšně problém periodisace etických učení, i když lze říci, že exaktnější kritéria, rozlišující mezi ideologiemi přípravy, uskutečnění a rozkladu určité společensko-ekonomické formace, jichž se třeba přidržují nejnovější sovětské učebnice dějin filosofie, by nepochybně umožnila plastičtější výklad celé řady morálních problémů. Proti buržoasní typologii etických učení je přirozeně správné vyzdvihnout jednotu historického a logického aspektu a podrhnout sociologickou podstatu historické evoluce etiky. Avšak možnost aplikace historické a logické metody není podle našeho názoru diferencována a podmíněna rozdílností periodisačního a klasifikačního zřetele, jak to vyplývá z autorčiných závěrů (11).

Při klasifikaci etických teorií se v recenzované práci vychází z předpokladu, že „... řešení základní filosofické otázky dává i pro mravní teorii několik zásadních typů řešení,“ (10—11), že dějiny mravních teorií jsou v zásadě „... dějinami zápasu materialismu s idealismem, dialektického pojetí s metafysickým, a tento zápas je ideologickým odrazem třídního boje“ (11). Z toho ovšem vyplývá, že základním hlediskem klasifikace etických teorií je ontologické a gnozeologické hledisko, že podstatným dělením etických teorií je jejich rozdělení na materialistické a idealistické.

Domníváme se, že takové stanovisko ignoruje specifikum mravnosti, morálky a etiky, jako osobitých fenoménů společenského vědomí a přistupují k nim ne s imanentním, ale s vnějším filosofickým hodnotícím kritériem. Tím přirozeně nechceme popírat závislost etických doktrín na metodologii filozofických systémů. Chceme jen zdůraznit specifičnost morálky a etiky v poměru k filosofii, podmiňující nutně také specifičnost jejich základního hodnotícího kritéria. Možno říci, že etika je axiologická

disciplína, vytyčující před člověkem a celou lidskou společností kladně oceňované praktické, volní a emocionální cíle. Nejpodstatnějším kritériem hodnocení morálky a etiky v tomto jejím nezaměnitelném poslání nemůže být proto jiné hledisko než hledisko toho, zda slouží anebo neslouží člověku a jejich nejpodstatnějším dělením — postavení humanismu proti antihumanismu. Takovéto dělení přirozeně ani nesením potřebu rozlišovat jednotlivé společensky determinované historické typy humanismu a antihumanismu, ani nevylučují možnost a užitečnost další klasifikace etiky, vycházející z ontologických, gnozeologických, psychologických a nejrůznějších dalších metodologických hledisek.

II

Druhá a třetí studie knihy prof. Popelové zahrnuté do společného oddílu pod názvem *Současná etická problematika* obrací se k aktuálním problémům socialistické morálky a marxistické etiky, k otázkám boje socialistické mravnosti proti buržoasním etickým ideálům a koncepcím, řeší závažné teoretické problémy marxistické etiky a upřesňují její základní kategorie a hodnoty. V předmluvě se autorka omlouvá, že „... první studie rozsahem a někde i důkladností zpracování předčí dvě další, což je v obráceném poměru k čtenářově zájmu a k aktuální potřebě“. Úsudek čtenáře, tak zřídka sdílející sebehodnotící soudy autorů, přijme pravděpodobně i tato slova jako projev sympatické skromnosti, aniž se s nimi ztotožní.

Hodnotíme-li totiž aktuální část práce prof. Popelové s hlediska toho, čeho bylo zatím v marxistické etice dosaženo — a jinak ji hodnotit nelze — musíme konstatovat, že představuje jeden z neúspěšnějších pokusů o překonání nejrůznějšího dogmatického balastu, nashromážděného v etické problematice v minulosti, jaký byl zatím podniknut. Marxistická etika je autorkou definována jako „... věda, jejímž předmětem jsou mravní vztahy jako jedna složka (aspekt, stránka) společenských vztahů,

jejich specifičnost, zákonitost jejich vzniku a vývoje, jejich současný stav a další vývojová tendence. Na základě poznání těchto zákonitostí usiluje etika o plánovitě ovlivňování mravních vztahů vzhledem k cílům socialistické (resp. komunistické) společnosti.“ (291). Uvedené vymezení etiky se velmi správně distancuje jak od krajnosti snahy, interpretovat etiku jako filosofickou disciplínu (jak je tomu např. i v nejnovější sovětské učebnici etiky od S. S. Utkina),² tak i od nedůslednosti stanoviska, které chápe etiku jen jako teoretickou analýzu morálních kodexů a morálních představ. Zdá se však, že pojetí „mravních vztahů“, pomocí nichž vlastně autorka etiku definuje, překonává sice omezenost mechanistického pojetí mravních vztahů jako „součásti nadstavby“, zůstává však na druhé straně přes všechno vynaložení úsilí ještě značně vágním pojmem. Tak by bylo možné například položit otázku, jaký smysl má odlišovat mravní vztahy od mravního jednání, jestliže se „... mravnost realizuje jednáním, bez něho není ničím“. (293). Analýzu mravních vztahů rozhodně nelze považovat za završenou konstatováním, že mravní vztahy „v sobě zahrnují“: mravní jednání, mravní vědomí a citění a mravní cíle, mravní ideje (291–292).

K druhému okruhu otázek je třeba přičíst originální řešení problému etických kategorií, svérázné pojetí mravního cíle, problému mravních hodnot a mravních norem, mravního vědomí, svědomí a citů, zajímavou úvahu o mravních konfliktech a způsobech jejich řešení a některé další problémy marxistické etiky. Těmito otázkami se dostáváme k závěrečné stati celé knihy, nazvané *Kritika etických kategorií*.

V shodě s běžným stanoviskem, považuje autorka za etické kategorie pouze nejobecnější pojmy etické teorie, její „klíčové pojmy“, „uzlové body“ (328).

Pozornost, která je věnována kategorii mravního cíle, je vysvětlitelná klíčovou úlohou této kategorie v celých dějinách etiky. Autorka v jistém smyslu i zde reprodukuje svoji generalizační rigoróznost a zužuje pojetí mravního cíle na nejobecnější

mravní cíl, chápe jako etické summum bonum (332). S tím souvisí dále pojmové rozlišení morálního cíle a morálních hodnot; jak říká autorka, mravní cíl je „... pojem logicky nadřazený mravním hodnotám, které jsou jeho zkonkretněním“ (333).

S takovým stanoviskem lze ovšem jen těžko souhlasit. Mnohem přirozenější a také běžně užívané je přece rozlišení obecných, zvláštních a jedinečných hodnot, na jedné straně, zatím co na druhé straně lze sotva popřít reálnou existenci cílů, které nejsou ani summum bonum, ani summum malum, ale jsou prostě cíli, prostřednictvím kterých prosí občané realizují svůj každodenní všední život.

Odlíšnost cílů od hodnot je třeba hledat v jiném směru než v rozdílném stupni jejich obecnosti. Jak známo, Marx připisoval cíli, účelu racionální charakter, hovořil o „vědomém účelu“, podřizujícím si vůli jednatelce člověka.³ Cíl je tedy racionální entitou lidského vědomí, kterou její vědomý charakter odlišuje od hodnoty jako od vztahu, v němž se projevuje zájem člověka, jako od volní entity lidské psychiky.

Problém hodnoty, hodnocení a normy představuje jistě jednu z nejnáročnějších a — třeba otevřeně přiznat — nejméně rozpracovaných otázek marxistické etiky. Tím většího uznání si zaslouhuje novost, širě pracovaných otázek marxistické etiky. Tím a mnohostrannost pohledu, se kterým je tento problém nastolován v práci prof. Popelové. Autorka nejdříve načrtává výstižnou historii problému v dějinách filosofického myšlení a zastavuje se jmenovitě u Kantova přínosu ke konstituci axiologie jako relativně samostatné filozofické disciplíny. Správně konstatuje, že o axiologii v pravém smyslu slova lze však hovořit až v druhé polovině 19. stol., a to především u obnovitelů Kantovy filosofie. Rozvíjí před čtenářem celou bohatost axiologické problematiky, ukazuje, že nejde o čistě etickou záležitost, ale i o estetickou,

² S. S. Utkin, *Očerki po marxistsko-leninskoi etike*. Moskva 1962.

³ Srv. Marx, *Kapitál I*, Praha 1953, 197.

kulturní, pedagogickou, právní, politickou a rozhodně i — ekonomickou záležitost.

Zajímavý je přehled jednotlivých směrů buržoasní axiologie, i když mu asi bude třeba upřít hodnotu klasifikace, vycházející z jednotného kriteria (348—349). Analýza buržoasní axiologie, kterou podniká autorka má funkční charakter, slouží východiskem pro vytyčení vědeckovýzkumného programu marxistické etiky v dané oblasti. Tento program zahrnuje následující úkoly: a) zobecnit bohatství Marxových myšlenek rozvinutých v souvislosti s problémem ekonomické hodnoty, b) využít dialekticko-materialistické metodologie k rozpracování kategorie hodnoty, c) využít současného sociálního zápasu socialismu s kapitalismem jako východiska kritiky stanovisek buržoasní axiologie a budování marxistické teorie hodnot. S takovým programem lze jen souhlasit.

Samu hodnotu chápe autorka v souladu s Marxovými myšlenkami z *Teorii nadhodnoty a Kapitálu* jako oceňující vztah subjektu k oceňovanému objektu, vztah, který je determinován nejen subjektem, ale i objektem. Autorka polemizuje jak proti axiologickému subjektivismu, tak i proti axiologickému objektivismu a klade si otázku povahy uvedeného vztahu, je-li poznáním, cítěním nebo žádáním. Se řadou autorčiných závěrů lze souhlasit, s mnohými lze polemizovat. Tak např. distinkce mezi hodnotou a hodnocením není z výkladu jasná. Není pochopitelné, proč by hodnoty měly vznikat „... až lidskou činností“ (357). Hodnota je přirozeně kategorií *vztahů člověka k objektivní skutečnosti*,

mimo tento vztah mohou o hodnotě uvažovat jen objektivní idealisté. To ovšem neznamená, že hodnotou může být pouze produkt činnosti lidských rukou. Scholastickým dojmem působí polemika s J. Cvekllem o tom, či kategorie hodnoty „patří“ do dialektického či do historického materialismu. Otázka obecné axiologie je zřejmě analogickou otázkou jako otázka obecné gnozeologie, je-li možná druhá, proč by neměla být první? Nakonec, autorka nedefinuje výslovně svoje chápání hodnoty — nemáme-li za její definici hodnoty považovat určení, že „... hodnoty jsou zkonkrétněním cíle, popř. podmínkami k dosažení úhrnného cíle — a prostředky k němu...“ (345) a požadavek definice je požadavkem, který je v případě vědecké práce zcela pochopitelným a zákonitým nárokem.

Knihou prof. Jiřiny Popelové, můžeme shrnout závěrem, je cenným přínosem k rozpracování mravní problematiky socialistické společnosti a — přes svoji obsáhlou — přístupným a zajímavým výkladem základních problémů socialistické morálky a marxistické etiky, který nepochybně zaujme nejširší okruh čtenářů. Jako každá rozsáhlá práce, která přináší nové pohledy a proboují nové myšlenky, není ani „Etika“ prof. Popelové bez sporných tvrzení a bez nedostatků. Ve svém celku představuje však zcela nesporně významný pozitivní krok v rozvoji marxistické etiky, za který je třeba vyslovit autorce všestranné uznání.

J. Suchý

NA OKRAJ KNIHY J. KOCKY, GNOZEOLOGICKÉ ZÁKLADY POJMŮ¹

Monografií z problematiky lidského poznání je stále naprostý nedostatek. Vedle složitosti této problematiky je jedním z důvodů tohoto nedostatku to, že oblast lidského poznání je polem, v němž se kříží a střetává řada dílčích pohledů, jak filosofických, tak speciálně vědeckých. Práce,

kteří se snažily od těchto dílčích, speciálně vědeckých aspektů abstrahovat (což mnohdy bylo pouze elegantně filosofickým vyjádřením ignorování — či v krajním případě ignorace — těchto aspektů) nesly již v této snaze nebezpečí „imanentí gnozeologie“, to jest nebezpečí filosofické jednostran-